Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149–5866
Sayı: 12 (Aralık 2025), 40-54, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1822627
Araştırma Makalesi

BİZANS DÖNEMİ'NDE KAŞIKLAR VE MEZARLARLA BAĞLANTISI

Durmuş GÜR*
Cahit KARAKÖK*

Öz: Prehistorik çağlardan itibaren birçok eşya mezar hediyesi olarak ölen bireylerin yanında yerini almıştır. Çeşitli materyallerden oluşan bu mezar hediyelerinden biri ise kaşıktır. Bu çalışma, Bizans Dönemi arkeolojik verileri bağlamında, mezar hediyesi olan kaşıkların çok katmanlı anlamını incelemeyi amaçlamaktadır. Gündelik hayatta beslenme ile liturjik uygulamalarda merkezi bir işleve sahip olan kaşık, ölüm sonrasına yönelik ritüel bağlamda da kritik bir nesne olarak konumlanmaktadır. Mezar buluntularında kaşıkların konumlandırma analizi, bilinçli bir mekânsal seçimle bedensel bakım ve beslenme ihtiyacının ölüm sonrası hayata aktarımı fikrine işaret etmektedir. Yoğunluk ve statü unsuru olarak değerlendirilen bu nesnelerin, koruma ve yeniden doğuş temalarıyla olan güçlü bağını ortaya koymaktadır. Sosyal açıdan, değerli madenlerden yapılmış, edebi veya ikonografik yazılarla süslenmiş kaşıklar, toplumsal statünün mezar içinde de sürdürülmesi işlevini üstlenmiştir. Ayrıca, kozmetik ve tedavi amaçlı kullanım izleri taşıyan bazı buluntular, kaşıkların sadece beslenme değil, aynı zamanda bedensel bütünlüğün korunması ve apotropaik uygulamalarla da ilişkili olduğunu düşündürür. Sonuçta Bizans mezarlarındaki kaşıklar; günlük pratiğin, dinsel inancın ve sosyal hiyerarşinin öte-dünyaya taşınmış somut bir göstergesi olarak, defin ritüellerinin ve ölüm sonrası ruh algısının anlaşılmasında vazgeçilmez bir materyal kanıt sunmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Apotropaik, Bizans, Gümüş, Kaşık, Mezar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu ŞYD. MYO. El Sanatları Bölümü, Bölüm Başkanı, ORCID: 0000-0002-9945-8825, durmusgur@gmail.com
* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9201-4810, cahitkarakok@gmail.com

THE CONNECTION BETWEEN SPOONS AND GRAVES IN THE BYZANTINE PERIOD

Abstract: Since the earliest prehistoric periods, a wide variety of material goods have been buried with the dead as grave offerings. It is evident that among these funerary objects, which have been crafted from a variety of materials, is the spoon. The present study has been conceived with the objective of investigating the multifaceted meanings attributed to spoons interred as grave offerings within the context of Byzantine Period archaeological data. The spoon occupies a pivotal role in both quotidian sustenance and liturgical practices, and it is also positioned as a critical artefact within the ritual context pertaining to the afterlife. An analysis of the positioning of spoons in funerary assemblages suggests a deliberate spatial choice, indicating the transference of the need for bodily care and nourishment into the subsequent life. These artefacts, regarded as indicators of both material density and social status, evince a potent connection to themes of preservation and rebirth. From a social perspective, spoons crafted from precious metals and embellished with literary or iconographic inscriptions served the function of perpetuating social standing within the tomb itself. Furthermore, the presence of spoons with traces of both cosmetic and medicinal use indicates that these implements were not solely associated with nutrition, but also with the maintenance of physical well-being and the performance of apotropaic practices. In conclusion, the analysis of spoons discovered in Byzantine burials has been shown to offer indispensable material evidence for comprehending funerary rites and perceptions of the soul in the afterlife. This is due to the fact that they represent a tangible projection of daily practice, religious belief, and social hierarchy into the oikoumene beyond.
Keywords: Apotropaic, Byzantium, Silver, Spoon, Grave.

Başvuru/Submitted: 12 Kasım 2025 **Kabul/Accepted:** 19 Kasım 2025

Giriş

Bizans'ta ölüm olgusu; sosyal, biyolojik, psikolojik ve fizyolojik olmak üzere çok boyutlu bir bakış açısıyla incelenmiştir. Özellikle sosyolojik düzlemde, hayatın ve yaşamın dönüşümü olarak tanımlanan ritüel ölüm yaklaşımı (Oestigaard, 2021, 306), konunun incelenmesine önemli bir perspektif katmıştır.

Tarihsel süreçte Doğu toplumlarında ölüm ve yaşam, birbirini mantıksal olarak takip eden bütüncül iki evre şeklinde algılanmıştır. Bu perspektif uyarınca ölüm, yaşamın olağan bir devamı olarak kabul görmüştür (Akyürek, 2021, 388). Nitekim ölüm, dünyasal varoluşun geçici evresinden, ebedi ve mutlak bir yaşama geçişi temsil eder (Akyürek, 2021, 389). Çoğu kültürde ölen bireyin çürümekte olan bedeni kötü ve kirli kabul edilirken (Oestigaard, 2021, 308), Bizans'ta bu durum kurtuluş olarak değerlendirilmiştir. Birey için bir kayıp veya acı deneyimi olmaktan ziyade, sevinçle karşılanması ve kutlanması gereken bir dönüşüm olarak addedilmiştir. Hatta Bizans teolojisinde ölüm, Yahudilerin Mısır'dan kurtuluşu ile paralellik kurularak, insan kurtuluşunun başlangıcı olarak yorumlanmıştır (Akyürek, 2021, 389).

Antik düşüncede beden, yalnızca günah potansiyelini barındıran bir unsur olmakla kalmaz, aynı zamanda ruhun ayrılmaz bir tamamlayıcısıdır. Bu ikili yapıdan birinin yokluğu, diğerinin varoluşunu sürdürmesini engeller (Akyürek, 2021, 389). Bu bağlamda, ölüm anında beden ile ruhun ayrışması, ölüm olgusunun kendisi gibi, insanın temel doğasına aykırı, ontolojik bir kopuş olarak değerlendirilmiştir (Akyürek, 2021, 389).

Doğu teolojisinde temel kabul şudur: Ölümle birbirinden ayrılan beden ve ruh, kıyamet (mahşer) gününde yeniden birleşerek özgün ve doğal hallerine kavuşacaktır. Bu inanç sistemi, ebedi yaşamın, ruhun bedenden bağımsız olarak değil bedeniyle birlikte cennete kabul edilmesi esasına dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla Doğu Hristiyanlığında kremasyonun (yakmanın) yasaklanmış olması bu bağlamda anlam kazanır: Çünkü ruh, kıyamet anında İsa tarafından diriltildiğinde, ayrıldığı bedeniyle yeniden bütünleşmek zorundadır (Bilir, 2024, 39). Bu nedenle, mezara bireyin yanına konulan hediyeler, dünyevi ve ruhani yolculukta aynı işlevi görmeyi hedeflemektedir. Çünkü Bizans'ta mezarlar, ruhlardan ayrılmış bedenlerin tekrar dirilme beklentisiyle dinlendikleri uyku odaları veya geçici bekleme yerleri olarak tanımlanır (Fedwick, 1976, 160).

Bizans'ta ölümle ilgili ritüellerin çok tanrılı dinlerdeki uygulamalarla büyük benzerlik gösterdiği bilinmektedir (Akyürek, 2021, 393). Mezara konulan hediyeler de bu benzerlik kapsamındadır. Özellikle Roma'da mezara konulan hediyelerin neredeyse benzerlerinin Bizans mezarlarında görülmesi buna açık bir örnektir. İşte bu amaç çerçevesinde mezarlarda çeşitli hedefler doğrultusunda kaşıklara da yer verilmiştir.

Çok tanrılı dinlerdeki gömü uygulamalarında mezarların başında *kollyba* adı verilen özel bir sepet bulunurdu. Bu sepetteki buğday, yeniden filizlenip meyve verme potansiyeli taşıması nedeniyle sonsuz yaşamın döngüsünü simgelerken; bal ve kuru üzüm ise ebedi hayatın tatlılığına yapılan bir atıf olarak değerlendirilmiştir. Hristiyanlıkta ise ölüye sunulan adaklara genel olarak *enagismata* adı verilir. Bu sunular arasında süt, bal, su, şarap, kereviz, pelanos (et, bal ve sıvıdan oluşan bir karışım) ve *kollyba* (kuru ve taze meyveler) bulunur. Örneğin, Aizanoi kazılarında bulunan ince cidarlı bir kâsenin, ölüye *enagismata* sunulması amacıyla kullanıldığı ve muhtemelen bu kapsamda *kollyba* (kuru/taze meyveler) veya süt/şarap takdim edildiği düşünülmektedir (Alexiou, 2002, 96-98; Bilir, 2024, 50-51). Ancak mezarlarda her zaman kase yer almamaktadır. Bu durumda kâsenin yerine konulan kaşıkların aynı işlevi devam ettirdiği düşünülmektedir.

Ölümden sonraki üçüncü, dokuzuncu ve kırkıncı günlerde ve bir yıl sonra, susayan ruhun dönüp içmesi için mezara ve eve şarap ve su konulur (Alexiou, 2002, 98). Bu durum, mezardaki bireyin dünyevi hayatta olduğu gibi benzer alışkanlıklarını sürdürdüğü düşünülerek kaşık gibi gündelik nesnelerin ritüel bağlamlarda anlam kazandığını gösterir.

Bu olgu, V. Turner'ın ritüel kuramındaki geçiş evresi (*liminality*) kavramı ışığında açıklanabilir. Bu çerçevede, cesetler; artık ait oldukları önceki sınıflamada yer almayan, ancak henüz yeni bir tanımlama ile kategorize edilemeyen varlıklar olarak kabul edilir. Dahası, insan olma ve insanlığa dair mevcut kavramsallaştırmalar bağlamında, bu geçiş halini tanımlamada daha isabetli bir açıklama bulmak mümkün değildir (Turner, 1991, 96; Oestigaard, 2021, 308). Bu nedenle, mezarlardaki bireylerin dünyevi hayatlarındaki gereksinimlere ihtiyaç duyduğu ya da yakınları tarafından bu görüşe inanıldığı için mezar hediyelerine yer verildiği varsayılır.

Bizans arkeolojisinde mezar hediyelerinin incelenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ölen bireyin ahiret yolculuğuna hazırlık aşaması için mezara yerleştirilen eşyaların (yemekler, kandiller, değerli nesneler vb.), birincil olarak dini veya ruhani bir amaca hizmet ettiğine inanılan materyaller olduğu düşünülmektedir (Alexiou, 2002, 96-98). Bu yaklaşımdaki temel amaç, merhumun öteki dünyadaki yaşamını kolaylaştırmak, onu beslemek veya aydınlatmaktır; *enagismata* ve *kollyba* sunuları bu kategorinin açıklığını sağlamaktadır.

Buna ek olarak, bu hediyeler aynı zamanda sosyal statü ve ekonomik gücün göstergesi olarak da yorumlanmaktadır. Bu ikincil görüşe göre, mezara konulan nesnelerin asıl işlevi toplumsal bir iletişim aracı görevi görmektir. Bu sebeple mezarlara değerli eşyaların yerleştirildiği, bu eşyaların ölen kişinin ve ailesinin dünyevi gücünü, sosyal konumunu ve zenginliğini yansıttığı varsayılır. Erken Bizans Dönemi'nde özellikle saf gümüşten yapılmış kaşıkların mezarlara bırakılması, bu statü göstergesi kapsamında değerlendirilebilir.

Mezar buluntusu olarak tespit edilen kaşıkların gündelik hayatta kullanılan ürünlerle benzer nitelikte olması (Gwiadza, 2022, 305), sosyal ve dini statünün mezar yolculuğunda da korunduğunu gösterir. Kaşıkların içinde herhangi bir şey konulduysa organik nitelikli oldukları düşüncesiyle günümüze ulaşmamıştır. Özellikle mezara konulan bir yiyecek sunusu, bir statü sembolü veya *apotropaik* (kötülüklerden koruyucu) eşya olarak dahil edilmiş olabilir. Kaşıklar da bu sembolizmi tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmelidir (Brownlee, 2021, 5, Tab. 1). Özellikle mezarlara konulan gümüş kaşıkların; bir tarak, bir demir çubuk, bir kemer tokası, iki bıçak, bir kehribar ve bir cam boncuk gibi muska niteliği taşıdığı belirtilmektedir (Geake, 1995, 125, 130).

1.Bizans Dönemi'nde Kaşığın Gelişimi

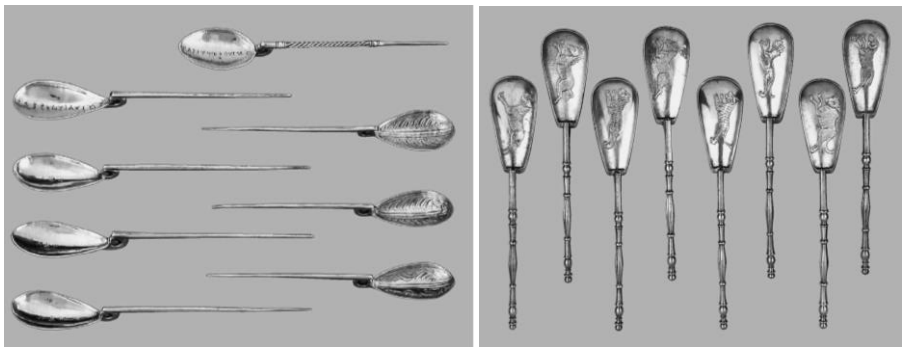
Bizans mezarlarından çıkan kaşıklar bazı araştırmacılar tarafından beslenme, muska, Hristiyanlık ve *liturji*yle (ayin-ibadet) ilişkilendirilmiştir (Read, 1921, 65-66; Mundell-Mango, 1995, 77-78; Taft, 1996, 212-213; Drauschke, 2006, 57-58; Spirǵisa, vd., 2022, 257).

4.-6. yüzyıl arasında değerli madenlerden yapılmış ve özenle süslenmiş kaşıkların çok sayıda örneği bulunmaktadır. Bunlardan yuvarlak uçlu olanlara *kochliarion* ve uzun ve sivri uçlara sahip olanlara ise *ligula* adı verilir (Mundell-Mango, 1991, 1939). Ruhun beslenmesi aşamasında bir araç olarak nitelendirilen bu kaşıkların üzerinde *monogram*, yazı/yazıt, insan ve

hayvan figürleri ile semboller yer almaktadır. Bunlar dini amaçlar doğrultusunda kullanılabildikleri gibi manastırlarda, evlerde ve gündelik hayatta da tercih edilmiştir (Read, 1921, 65-66, 129, 173, 175; Elbern, 1993, 734; Acara, 1998, 193; Fischer vd. 2014, 1-25).

Gümüşten veya bakır alaşımlarından yapılan ve bazen süslenen lüks kaşıklar, genellikle sahiplerinin ekonomik ve sosyal statüsünü gösteren özdeş nesnelerden oluşan setler oluşturur ve hatta övünme aracı olarak bile kullanılmıştır. Kaşıkların faydalı ve sermaye değeri ile ilgili referanslar, Orta Bizans ve Geç Bizans Dönemi'nin yazılı kaynaklarında ve Doğu Akdeniz'deki Latin devletlerinde sıkça görülür. Batı Avrupa'da ise gümüş kaşıklar sosyal bir sembol ve yatırım aracı olarak görülür ve sıklıkla düğün hediyesi olarak değiştirilir veya vaftizlerde sunulmuştur. Manastırlarda, tıpkı hastanelerde ve diğer kamu yararına olan vakıflarda olduğu gibi kaşıkların yer aldığı bilinmektedir (Barmparitsa, 2021, 43).

Erken Bizans Dönemi'ne ait metal kaşıkların tipolojisi iyi belgelenmiştir, zira son yıllarda yapılan araştırmalar, kaşıkların da bir parçası olduğu lüks nesnelerden oluşan önemli hazinelerin incelenmesine odaklanmıştır. Özellikle Bizans'ta 8. yüzyıl ile 15. yüzyıl ortasına tarihlendirilen kaşıkların tipolojik evrimi hakkındaki son araştırmalar bu konuya açıklık kazandırmıştır (Barmparitsa, 2021, 44). Erken Bizans Dönemi'nde hazineler, koleksiyonlar ve manastır eşyaları arasında birçok kaşık yer almaktadır. Hediye eşyası ve bağışların dışında özellikle Anadolu'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Geç Antik Çağ-Erken Bizans Dönemi'ne ait kaşıkların tespit edildiği belirlenmiştir (Doğan, 2023: 136, Fig. 1-2). Ayrıca arkeolojik kazılarda bulunan gümüş kaşıkların 5.-7. yüzyıl arasında yoğunlukta olduğunu göstermiştir (Mundell-Mango, 1991, 1939; Geake, 1995, 125, 130, 220; Fischer vd. 2014, 1-25; Gwiadza, 2022, 305; Gittos, 2025, 1326-1327) (Şekil 1).

Şekil 1 Londra Bristish Museum, Mildenhall Hazinesi, Gümüş Kaşıklar (4. Yüzyıl) (sol) ve Birinci Kıbrıs Hazinesi, Gümüş Kaşıklar (600'ler) (sağ) (Parani, 2010, 142, fig. 1-2)

Orta Bizans Dönemi'nden itibaren değerli madenlerden yapılmış kaşıkların sayısı giderek azalmıştır. Buna neden olarak daha sonra üretilen kaşıkların önceki dönemlere kıyasla daha az sıklıkta metalden yapılmış olabileceği düşüncesidir. Muhtemelen ağırlıklı olarak organik malzemelerden yani ahşap veya kemikten yapılmışlardır. Bu nedenle kazılar sırasında kaşıkların bulunması zorlaşarak araştırmaları karmaşıklaştırmıştır (Parani, 2010, 140, 144; Barmparitsa, 2021, 44). Arkeolojik çalışmalarda tespit edilen 11. yüzyıla ait ahşap kaşıkların (İstanbul Theodosius Limanı kazıları) metal uygulamaları taklit eden ve özellikle orta ve alt sosyal tabakalar arasında yaygın olan kaşıkların materyalinden kaynaklı olarak günümüze sınırlı sayıda ulaşmasına açıklık kazandırır (Barmparitsa, 2021, 44). Araştırmalar, kaşık kullanımının sadece servis edilen sosları veya sulu yemekleri yemek için kullanılmadığını aynı zamanda bireysel yiyecek porsiyonlarının ortadaki kaptan diğer kaplara/tabaklara aktarmak ya da yemekleri ekmek arasına koymak amacıyla da kullanıldığını göstermiştir. Bu durumun Orta Bizans Dönemi'nde nispeten kaşık kullanımını sınırlandırdığını gösterir (Vroom, 2003, 317; Vionis vd., 2010, 453).

Preslav kraliyet hazinesinden bilinen, oval şekilli kepçelere ve karmaşık dekoratif sapa sahip iki gümüş kaşık öne çıkmaktadır. Preslav buluntuları (10. yüzyıl), 7. ve 10. yüzyıllar

arasında gerçekleştiği anlaşılan kaşık tipolojisinde bir değişime işaret etmektedir (Parani, 2010, 151; Barmparitsa, 2021, 44). Preslav kraliyet hazinesindeki gümüş kaşıklarda yaldız uygulanmış olması (Aladzhov, 2022, 22), çağdaş uygulamalardan farklı bir tasarım olarak karşımıza çıkar (Şekil 2).

Şekil 2 Preslav Kraliyet Hazinesi, Kaşıklar (10. Yüzyıl) (Aladzhov, 2022, 22)

6. ve 7. yüzyıllarda yaygın olan uzun, sığ, neredeyse armut şeklindeki kepçeler, Roma döneminde zaten bilinen, daha derin ve dar, yaprak benzeri formlarla aşamalı olarak yer değiştirmiştir (Barmparitsa, 2021, 44). Özellikle 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başına tarihlendirilen Kıbrıs'taki Kerynia Hazinesi'nde tespit edilen benzer özellikte ve yoğun süsleme kompozisyonuna sahip gümüş kaşıkların bu form özelliklerinin (Dalton, 1900, 159-174). 11. yüzyıla kadar değişim yaşadığı belirlenmiştir. Bu süreçte, kepçe ile sapı birleştiren disk giderek küçülmüş ve 11. yüzyıldan itibaren nihayet ortadan kalkmıştır (Barmparitsa, 2021, 44).

Orta Bizans Dönemi'nde ortalama bir sivil hanede yeme usullerinin oldukça basitleştiğini ve insanların büyük olasılıkla her zaman olmasa da sık sık büyük bir servis tabağından parmaklarıyla yemeklerini yediklerini belirten bilim insanları bu döneme ait madeni kaşıkların Erken Bizans Dönemi verilerine kıyasla az olmasını açıklamaktadır (Parani, 2010: 140). Orta Bizans Dönemi'ne ait günümüze ulaşmış kaşık örnekleri sınırlı sayıdadır. Bunlara, Preslav Hazinesi'nin bir parçasını oluşturan ve 10. yüzyıla ait iki gümüş kaşık örnek olarak verilebilir. Her iki kaşık da biri ördek başı (?) ile, diğeri ise bir topuz ile sonlanan düz saplara, masif bir kadranla bağlanmış oval kepçelere sahiptir (Parani, 2010, 151). İstanbul'da Theodosius Limanı (Yenikapı) kazılardan elde edilen 11. yüzyıla ait ahşap kaşık buluntuları, madeni kaşıkların taklit edilerek oluşturulduğunu özellikle de orta ve alt sosyal tabakalar arasında yaygın olarak tercih edildiğini göstermiştir (Karamani-Pekin, 2007, 227, fig. 22; Parani, 2010, 151; Barmparitsa, 2021, 44). Ayrıca Orta Bizans Dönemi'ni kapsayan bu gözlemin esas olarak imparatorluğun taşra bölgelerindeki orta ve alt sınıflar için geçerli olduğu ve bunun İstanbul'daki zenginlerle imparatorluk sarayının uygulamalarından bağımsız değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır (Parani, 2010: 140).

Bizans'ta, yaprak şeklinde uzun kepçeli kaşıklar hiçbir zaman yok olmamıştır. Pratik şekilleri nedeniyle kesintisiz olarak kullanılmışlardır. Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenen, biri Rodos'tan kurşun diğeri ise Yassı Ada batığından bakır alaşımından yapılmış iki adet yaprak şeklinde kaşık bulunmaktadır. Günümüzde Münih'te sergilenen bir gümüş kaşık muhtemelen 11. veya 12. yüzyıla ait (Barmparitsa, 2021, 44), Sussex, Pevensey Kalesi'nde tespit edilen gümüş kaşık ise 1200'lere tarihlendirilmektedir (Tonnochy, 1932, 106-107).

2001 yılında gerçekleştirilen sergide Yunanistan'ın Mistra sarayının mutfaklarında Geç Bizans Dönemi'ne ait bir sofranın rekonstrüksiyonunda sergilenen kaşıklar önemli bilgiler edinilmesini sağlamıştır (Parani, 2010, 139). 14. yüzyıla tarihlenen, bir ajur sapına ve kuş figürü bulunan delikli bir sapa sahip Selanik'teki St. Nikolaos Orphanos Kilisesi'nden çıkarılan bir bronz kaşık mevcuttur. Ancak bunun *liturjik* mi yoksa evsel mi olduğu konusundaki kesin işlevi belirsizdir. Oldukça kısa uzunluğu (11,5 cm) göz önüne alındığında, küçük çocukları beslemek için tasarlanmış olabileceği düşünülmektedir. Yaprak şeklindeki kaşıklar Avrupa genelinde de eşit derecede yaygındır (Parani, 2010, 151; Barmparitsa, 2021, 44).

2.Kaşığın Bizans Mezar Kültüründeki Yeri ve Fonksiyonu Malzeme ve Süsleme Özellikleri

İncelenen kaşıkların çok geniş bir coğrafyada bulunmuş olması, hepsinin tek bir merkezde üretildiği düşüncesini geçersiz kılmaktadır. Aksine, kaşıkların belli üretim merkezlerinde imal edilerek imparatorluk topraklarına ve farklı coğrafyalara dağıtıldığı düşünülmektedir. Özellikle İstanbul, Antakya veya İskenderiye'deki atölyelerde üretilen kaşıkların çok geniş bir coğrafyaya ithal edildiği görülmektedir (Dalton, 1900, 174). Anadolu merkezli üretimlerin yanı sıra, çok geniş coğrafyada da kaşık üretimi yapıldığı belirlenmiştir; İngiltere'de tespit edilen örnekler buna delil teşkil etmektedir (Geake, 1995, 220, 276).

Bizans mezarlarında bulunan eşyaların miktarından ziyade işlevinin daha büyük bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir (Gwiadza, 2022, 306). Tarihsel dönemlerden itibaren mezarlarda gömü eşyaları arasında kaşıklar yer almıştır. Bunlar genellikle sofra ziyafetleri, muska, beslenme, mezar hediyesi, kozmetik ve tıbbi bakım, hatta *liturji* gibi çeşitli anlamlara sahiptir.

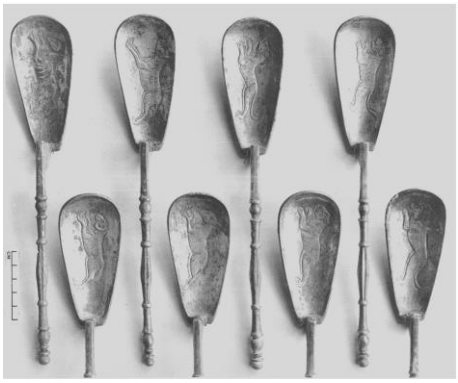
Ahşap, altın, demir, bronz, cam, gümüş, kil, kemik ve kurşundan yapılmış olan kaşıkların evlerde gıda tüketiminde ve ibadet amacıyla kullanıldığı bilinir (Mundell-Mango, 1991, 1939; Barmparitsa, 2021, 43-44). Erken Bizans Dönemi'nde demir, bronz, kurşun, gümüş ve altın uygulamalar çoğunluktayken; Orta Bizans ve Geç Bizans dönemlerinde madeni uygulamaların kopyası niteliğinde ahşap ve kemik kaşıkların yoğunlaştığı bilinmektedir (Karamani-Pekin, 2007, 227, fig. 22; Barmparitsa, 2021, 44).

Erken Bizans Dönemi'nden itibaren madeni kaşıkları taklit eden ahşap kaşıkların varlığı kanıtlanmıştır. Mısır, Thebes (Teb) bölgesinde ele geçirilen ahşap kaşık (580-640) ve çeşitli bölgelerden tespit edilen daha pek çok örnek bu duruma örnektir (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/474940 12.11.2025, 02:14). Erken Bizans Dönemi'ne ait kaşıkların çoğunda bitkisel, geometrik, figürlü ve sembolik süslemelerle yazılara yer verilmiştir (Dalton, 1900, 158; Read, 1921, 65-66, 129, 173, 175; Elbern, 1993, 734; Fischer vd. 2014, 1-25). Kaşıkların bireysel kullanımları son derece önemlidir. Bizans'ta bazı özel şahısların kendi isimlerini ya da *monogram*larını sofralık eşyalarına yazdırdıkları bilinmektedir. Bu eşyalar, sahipleri öldüğünde ya ailede kalır ya da dini kurumlara bağışlanır. Manastır ya da kiliseye devredildiği düşünüldüğünde, kaşıkların üzerindeki isimlerin olduğu gibi korunduğu varsayılır.

Batı'da, kendilerine bağlı hastaneleri olan kiliselerin, özellikle piskoposlardan gelen tavsiyelerle fakir yabancıları ve hacıları ağırladıkları bilinir. Ravenna'daki bir kilisenin tabakları arasında, bu hayırsever amaç için kullanılan kaşıkların bulunduğu kaydedilmiştir. Benzer bir geleneğin muhtemelen Doğu Kilisesi'nde de mevcut olduğu düşünülmektedir (Dalton, 1900, 172). Bu nedenle, kiliselerde üzerinde farklı isimler yer alan kaşıkların bağış yoluyla bu kurumlara kazandırıldığı düşünülmektedir.

Kaşıklarda isimlerin dışında yer alan metinlerden bazıları kutsal kişilere aittir. Bu isimler arasında çoğunlukla 12 Havari'nin adı ya da edebi metinlerden alıntılanan ifadelere yer verilmiştir (Pitarakis, 2015, 73; Mundell-Mango, 2007, 135). Üzerinde Yunanca ve Latince edebi metinlerin yer aldığı pek çok özenli gümüş örneğinin bulunması, kaşığın bir statü ve zarafet sembolü olma potansiyeline sahip olduğunu düşündürmektedir (Parani, 2010, 141).

Yoğun hazine buluntuları arasında tespit edilen kaşıklardaki süsleme özellikleri, Bizans kaşıkları hakkında detaylı bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Kıbrıs Kerynia Hazinesi'ndeki (6. yüzyılın ikinci yarısı - 7. yüzyılın başı) 36 kaşıktan sekizi, sapların yivleri ve kepçelerin arkasındaki oymalı palmiye yaprağı deseni dışında hiçbir yazı veya süslemeye sahip değildir. Bu desen, küçük farklılıklarla birlikte hepsinde ortaktır. Ayrıca bazı kaşıkların sapının yanında yazılarla ağızlarında hayvan figürleri yer almaktadır. Hazinedeki 11 kaşığın kepçesinde kabartma tekniğiyle; grifon, leopar-panter, aslan, at, geyik, koç, boğa, kaplan, ayı, yaban domuzu ve tavşan figürleri bulunmaktadır (Dalton, 1900, 169-171).

Şekil 3 Kıbrıs Kerynia Hazinesi'ndeki Hayvan Tasvirli Gümüş Kaşıklar (Dalton, 1900, 169-170)

Kaşıkların üzerinde karşılaşılan en yoğun uygulamalar ise dini sembollerdir. Bizans Dönemi'ne ait kaşıkların üzerinde Hristiyanlıkla ilgili semboller ise çoğunlukla haçlardan oluşur (Fischer vd. 2014, 8). Seküler gümüş sofra takımlarından olan kaşıkların üzerindeki Hristiyan sembollerinin ve yazıtlarının varlığı, belki de İsa'nın kutsamasını evin üzerine çağırdığı şeklinde algılanmıştır (Parani, 2010, 144). Bu ifadeler ileriki dönemlerde tespit edilecek arkeolojik verilerle kesinlik kazanacaktır (Şekil 3-4).

Şekil 4 Ichtratzheim (Bas-Rhin), Mezarda Bireyin Üzerinde Tespit Edilen Gümüş Kaşık (6.-7. yüzyıl) (Fischer vd. 2014, 6, fig. 2)

Erken Bizans Dönemi'nden itibaren bazı kaşıkların süsleme programında görülen hayvan tasarımlarının (Geake, 1995, 220; Papanikola-Bakirtzi, 2002, 338; Parani, 2010, 144; Dilek, 2017, 107; Yıldırım-Ateş, 2022, 103-119) Geç Bizans Dönemi'nde de uygulandığı belirlenmiştir. Selanik'teki St. Nikolaos Orphanos Kilisesi'nden (14. yüzyıl) çıkarılan bronz kaşığın sapındaki kuş figürü buna örnektir (Parani, 2010, 151; Barmparitsa, 2021, 44).

Sofra ve Beslenme Kültürü

Kaşık buluntularının yanında günümüze ulaşan bazı tasvirlerde beslenme kültürü hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Kartaca'daki 4. yüzyıla ait bir mozaik takvimde, temmuz ayı, genç bir kadının kılığıyla tasvir edilmiştir. Burada ayakta duran sembolik kadın tasvirinin kasedeki meyveleri bir kaşıkla (olabilecek) tükettiği görülür. Bu durum kaşık tasvirine dair en erken uygulama olarak kabul edilmektedir (Parani, 2010, 140).

Sıvı gıdaların tüketiminde özellikle de savunmasız gruplar (bebekler, hastalar, yaşlılar) tarafından gıdaların tüketilmesinde kaşıkların rolü büyüktür. Bizans Dönemi'nde de benzer amaçlar doğrultusunda kaşıklar kullanılmıştır. Bizans'ta yemeğin kaşıkla tüketilmesi kadar parmaklarla yenilmesi de yaygındır. Bizans Dönemi'nde kaşık kullanımı, aşamalı olarak bir ihtiyaca cevap vermenin yanı sıra incelik ve zenginlik gösterisi olarak kabul edilir. Kaşıklar bir dereceye kadar kişinin sosyal konumunu yansıtan maddi ve somut nesneler olarak ifade edilir. Ancak, metalden yapılan kaşıklar, pratik kullanımlarına ek olarak, yatırım aracı ve sosyal statü sembolü olarak da görülmüştür (Parani, 2010, 141-144; Barmparitsa, 2021, 43). Lemnos'taki Frank Kalesi Chlemoutsi'den çift başlı kartal motifli bir bakır alaşımı kaşık, Batı Mani'deki Aziz Petros Kilisesi'nden iki kaşık bunlara örnektir (Barmparitsa, 2021, 43).

Kaşıkların çoğu beden üzerinde, eller yanında (beldeki halkalara bağlı şekilde) ya da ağız ve baş hizasında bilinçli olarak boyuna yerleştirilmiştir. Bütün bu uygulamalar kaşıkların bulundukları yerlere göre hangi amaçla mezarlara yerleştirildiğini gösterir. İngiltere'deki arkeolojik çalışmalarda tespit edilen Bizans Dönemi ait bazı kaşık buluntularında asma halkaları bulunmaktadır (Geake, 1995, 220). Aynı zamanda çalışma kutuları, kaşıklar ve makaslar gibi bele takılan daha fazla eşyanın mezarlarda bulunduğu bilinir (Geake, 1995, 276).

İngiltere'de tespit edilen demir kaşıkların tümü bir asma zincirinin (*chatelaine*) üzerinde veya kalça hizasında bulunmuştur; Burwell Ca 83'teki hem demir hem de bronz kaşıklar asma zincirinin üzerinde yer alması bunların bel hizasındaki halkalara takılı olduklarını gösterir. Ayrıca King Harry Lane Ht 21'deki kaşık, asma zincirinden uzakta olmasına rağmen, bedenin orta kısmının yanında bulunmuş olması Burwell Ca 83'tekilerle aynı amaca hizmet ettiğini gösterir (Geake, 1995, 220).

Bedenin aşağısına yakın şekilde konumlandırılmış kaşıklar da tespit edilmiştir. Bunlar çoğunlukla ölen bireyin üzerine yerleştirilmiştir. Ichtratzheim'deki (Bas-Rhin) kazı çalışmalarında tespit edilen mezarda, bireyin üzerinde yer alan gümüş kaşık buna örnektir (6.-7. yüzyıl) (Fischer vd. 2014, 1-25).

Muska/Büyü

Bizans Dönemi'nde iblislere karşı korunmak amacıyla yapılmış veya mühürlenmiş çok sayıda eşyanın varlığı bilinmektedir. Bizanslıların, ev içi kullanımdan devlet kullanımına kadar uzanan tüm eşyalarda görülen sembolik uygulamaların, gündelik hayatlarında karşılaştıkları şeytani güçlere karşı koruyucu olduğuna inandıkları düşünülür (François, 2011, 252-253). Günlük kullanım kapları üzerinde uygulanan en yaygın sembolün haç olduğu ve bu sembolün *apotropaik* etkisi olduğuna inanılmaktadır (François, 2011, 253). Mezarlıklara yerleştirilen, özellikle muska niteliğindeki kaşıklarla birlikte, bir tarak, bir demir çubuk, bir kemer tokası, iki bıçak, bir kehribar ve bir cam boncuk gibi eşyaların da benzer amaçla uygulandığı bilinir (Geake, 1995, 125, 130).

Ichtratzheim'deki (Bas-Rhin) (6.-7. yüzyıl) (Fischer vd. 2014, 1-25), Desborough Nh'den gelen sığ kepçeli bir gümüş kaşık (6.-7. yüzyıl) ve Sutton Hoo'daki gümüş çift kaşık (6.-7. yüzyıl) (Geake, 1995, 220) gibi buluntuların muska niteliğinde tasarlandığı düşünülmektedir. Ayrıca, Swallowcliffe Down'daki kaşığın, çeşitli buluntuların ve muskaların bulunduğu bir kutunun içinde tespit edilmiş olması, benzer bir amaca hizmet ettiğini düşündürmektedir (Geake, 1995, 220).

Kolye ucu şeklinde düzenlenmiş kaşıkların sadece *Ökaristi* (Ekmek ve Şarap Ayini) ile ilişkilendirilmesi doğru değildir. Zira kaşıkların mezarlarda muska amacıyla kullanıldığı kesin olarak bilinmektedir (Geake, 1995, 125, 130). Özellikle 5. ve 7. yüzyıllar arasında, kolye ucu şeklinde düzenlenmiş muskalardan bazılarının üzerinde "iyi sindirim" yazdığı bilinmektedir (Vikan, 1991, 83). Kaşık formunun da doğrudan beslenme ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde, bu bakış açısı kısmen doğrudur ve Geç Bizans Dönemi'nde ve sonrasında da varlığını sürdürmüştür.

Bizans Dönemi'nde mezarlarda görülen kaşık şeklindeki muska uygulamalarının sonraki dönemlerde de devam ettiği ve çeşitli kültürleri etkilediği düşünülür. Örneğin, Denizli-İlbadı (Eski) Mezarlığı'nda 14.-15. yüzyıla tarihlendirilen 2. Mezar'dan çıkarılan, üzerine çivilerin

saplandığı ahşap bir figürin ile kalemle yazılmış Arapça duaların yer aldığı ahşap kaşıkların, büyü amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir (Pektaş ve Baysal, 2011, 276).

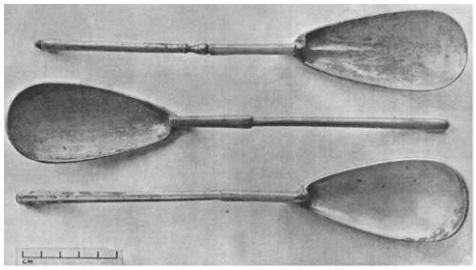
Kozmetik ve Tıp

Mezarlardan tespit edilen bazı kaşıkların kozmetik ve tıpta kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle beraberinde tespit edilen şişeler ve cımbızların, mevcut kaşıkların beslenme ve *liturji* dışında kullanıldıkları hakkında fikir sunmaktadır. Filistin, Netiv Ha-Lamed He, Mağara'da (5.-7. yüzyıl), bronz şişe ve bronz kaşık (Clark, 2023, 457) ve Filistin, Pella, Doğu Mezarlık, Mezar 7'deki (6.-7. yüzyıl), demir cımbız ile bir arada bulunan demir kaşık (Clark, 2023, 472) kozmetik amaçlı yapılmış kaşıklara örnektir. Mezar buluntularının yanında bazı kiliselerin resim programlarında Doktor Azizlere ait tasvirlerinde tıp aletleriyle birlikte kaşıkların da resmedilmiş olması, kaşıkların azizlerin mesleğiyle ilişkilendirildiğini ve tıp aleti olduklarını gösterir. Karpatos, Menetes Köyü'ndeki Aziz Mamas Kilisesi'nde (1312-1313), Nikomedialı Doktor Aziz Panteleemon'un sağ elinde ve onun yanında, pembe bir *kiton* (gömlek) ve açık mavi bir pelerin giymiş olan başka bir azizin tasvir edildiği resimde (*bu figürün Kosmas, Damian ya da Hermolaus olabileceği önerilir*) bir kaşık yer aldığı düşünülmektedir (Katsioti ve Mastrochristos, 2023, 186).

Liturji

Bizans Dönemi'nde *liturji*de kullanılmış çok sayıda kaşık bulunmaktadır. *Liturjik* kaşıkların *paraliturgik* (ayin dışı dinsel) törenler için de kullanılmış olması mümkündür. Örneğin, *agape* yemeği, ölülerin şerefine verilen cenaze yemeği veya mezarlarda rastlanan çok sayıda kaşık bu kullanımı desteklemektedir. İşlevsel olarak ise, kilisede kutsal şarabın kalitesinin düşük olduğu durumlarda şarap ve suyun bir kaşık aracılığıyla karıştırıldığı bilinir. Ayin başlangıcından hemen önce gerektiğinde şaraba sıcak su eklenerek bu *liturjik* kaşıklarla karıştırıldığı bilinir (Yıldırım-Ateş, 2021, 275-277; Yıldırım-Ateş, 2022, 103-119).

4. yüzyıldan itibaren Bizans mezarlarında yer alan kaşıklar (Read, 1921, 65), Akdeniz coğrafyasında, özellikle de Alpler'in kuzeyi ile Kuzey İtalya'da, Avrupa'da, Rusya, Yunanistan, Kıbrıs, Batı Anadolu, Ortadoğu ve Balkanlar'daki mezarlarla hazine buluntularında kaşıkların yoğun olması dikkat çeker (Read, 1921, 65-66; Mundell-Mango, 1995, 77-78; Taft, 1996, 212-213; Drauschke, 2006, 57-58; Spirǵisa, vd., 2022, 257). İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan *liturjik* kaşıklar çoğunlukla 4.-5. yüzyıl ile 6.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Yıldırım-Ateş, 2021: 86-106). Kaşık kapsamında en yoğun hazine buluntusu 36 kaşıkla Kıbrıs'ın Kerynia bölgesinden tespit edilmiştir (Dalton, 1900, 158) (Şekil 5). Kuzey ve Güney Avrupa'da özellikle 6.-7. yüzyıl mezarlarında gümüş kaşıkların yaygın olduğu görülür (Gittos, 2025, 1326-1327). Bizans dini hayatında *Ökaristi*'de kaşık ayrı bir öneme sahiptir (Acara, 1998: 191-193). *Kochliarion* ve *ligula* olarak adlandırılan kaşıkların *Ökaristi*'de kutsal ekmek parçalarını şarabın içine batırıp ıslatarak ayine katılanlara vermeye yarayan bir araçtır (Mundell-Mango, 1991, 1939; Dilek, 2017, 107). *Liturjik* sunuların dışında gerektiğinde şarabın karıştırılmasında kullanılan kaşık ile tütsü kaşıklarının da *liturjik* kaşıklar kapsamında değerlendirilmesi gerekir (Yıldırım-Ateş, 2021, 276).

Şekil 5 Kıbrıs'ın Kerynia Hazinesi, Kaşıklar (Dalton, 1900, 170)

Ortodoks kiliselerinde 10. yüzyıldan itibaren *Ökaristi*'de kullanılan kaşıkların (Read, 1921, 111, 115, fig. 69), 11. yüzyıldan itibaren yaygın bir kullanıma sahip olduğu (Yıldırım-Ateş, 2021, 38-39), altın, gümüş ve değerli malzemelerden yapıldığı, çok geniş bir coğrafyada kullanıma sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle gümüşten yapılmış olan kaşıkların seküler ve dini hayatta etkisi olduğu kadar toplumun üst kesimlerine hitap ettiği bilinir. Bundan dolayı da zenginlik ve güç göstergesi olarak kabul edilmiştir (Mundell-Mango, 1995, 78). Rusya'da mezarlarda 11.-13. yüzyıla tarihlendirilen kaşık şeklinde çok sayıda kolye ucu tespit edilmiştir. Bunlar da *Ökaristi* ile ilişkilendirilmiş ve *liturji* sırasında kullanılan kaşıkların minyatür uygulamaları olarak değerlendirilmiştir (Spirǵisa, vd., 2022, 257-279).

Liturjik kaşıkların süslemeleri genellikle yuvarlak veya oval formlu hazne içinde, sapında ya da sap ile haznenin birleştiği diskli bölümde veya bu bölümün üzerinde yer almaktadır. Özellikle 6.-7. yüzyıllarda üretilen kaşıkların, büyük boyutlarının yanı sıra ağır süslemelerinden dolayı oldukça kullanışsız olduğu bilinmektedir. Spiral yivli ya da çentiklerle işlenen kaşık saplarının detaylandırılması, bir dereceye kadar kullanıcıya daha güvenli bir tutuş sağlama amacı taşımıştır. Bu kaşıklarda, geometrik, bitkisel ve haç motiflerinin yanı sıra Kıbrıs ve Lapseki örneklerinde görüldüğü gibi hayvan figürleri de kullanılmıştır. Ayrıca, özellikle Erken Bizans döneminde kaşıklar üzerindeki yazıtların oldukça yaygın olduğu tespit edilmiştir. Yazıtların sahipleri için mi yoksa azizlere mi atfedildiği konusu hâlâ tartışılmaktadır (Yıldırım-Ateş, 2022, 103-119).

3. Anlam ve Sembol

Bizans mezarlarından çıkan kaşıklar bazı araştırmacılar tarafından beslenme, muska, Hristiyanlık ve *liturji*yle ilişkilendirilmiştir (Read, 1921, 65-66; Taft, 1996, 212-213; Spirǵisa, vd., 2022, 257). Ruhun beslenmesi aşamasında bir araç olarak nitelendirilen bu kaşıkların üzerindeki *monogram*, yazı/yazıt, insan ve hayvan figürleri ile sembollerin bulunduğu belirlenmiştir. Bu kaşıklar dini amaçlar doğrultusunda kullanılabildikleri gibi manastırlarda, evlerde ve gündelik hayatta da tercih edilmiştir (Read, 1921, 65-66, 129, 173, 175; Elbern, 1993, 734; Acara, 1998, 193; Fischer vd. 2014, 1-25). Üst sınıf resmi yemekleri bağlamında, bu pahalı gümüş sofra kaşıklarının ve özellikle de büyük, ağır örneklerin sadece birer yeme aracı olarak algılanması son derece yanlıştır. Kaşıkların yapıldığı değerli metal, büyük boyutları ve ağırlıkları, ikonografik repertuvarından alınmış ve aristokrat bir yaşam tarzına gönderme yapan sembolik tasvirler, zengin hayvan tasvirleri, *monogram*lar ve genellikle ayrıntılı süslemeler, tüm bunlar ev sahibinin zenginliğini ve sosyal hedeflerini sergilemek için tasarlanmıştır (Parani, 2010, 144; Dilek, 2017, 107). Bu açıdan mevcut örneklerin hepsinin günlük kullanım amacıyla tercih edildiğini düşünmek son derece hata olacaktır.

Bizans'ta bazı kaşıkların özellikle hacı kaşığı olarak tanımlanması ve üzerinde de balık tasvirlerinin bulunması son derece ilginçtir (Musin, 2020, 87, 98, fig. 3: 18). Gündelik ve dini hayatta ruhun beslenmesi kadar ölüm sonrası yaşamda da bedenin bakımında rol oynayan kaşıklar, Bizans mezarlarında karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı da mezarlara ölü hediyesi olarak kaşıklar yerleştirilmiştir. Burada ifade edilen beslenmenin bedeni beslenmeden farklı olduğu düşünülür. Çünkü Luka'da çok mal biriktirmenin ölüm sonrasında kimseye faydasının olmadığından bahsedilmektedir (Yeni Ahit, Luka 12: 19-20). Bu da fiziki beslenmenin ruhani beslenmeden daha önemsiz olduğunu gösterir.

Bizans'ta ölen bireyleri ardından, dualar edilmiş ve bağışta bulunulmuştur. Gömü işlemleri sürecinde cenaze ritüelleri hazırlanarak mezarlara yerleştirilen bireylerde ruhun göç sürecine yardımcı olunmuştur (Gür vd., 2021, 34). Bu aşamada mezarlara da bazı ölü hediyeleri yerleştirilmiş ya da ölen kişiler için ekmeklerle yapılan hayırseverlik, ruhun huzura kavuşturulması için verilmiş gayretler olarak değerlendirilmiştir (Marinis, 2015, 71-73). Burada sunulan ekmek gibi mezara konulan kaşıklar da bedenin ve ruhun beslenmesini sembolize eder. Ayrıca Post-Bizans'ta da bazı tasvirlerde Başmeleklerin ellerindeki kaşıklarla Tevrat Peygamberlerinin ağzına kaşıkla şarap (?) sunması, kaşığın beslenme kadar ruhun beslenmesine işaret eder (Mimiroğlu, vd., 2021, 89).

Kaşıklar Bizans'ta besleyen el yani yön kadar öte dünyada yeniden büyüme gibi anlamlara sahip olabilir. Lampsakos Hazinesi'nde yer alan sekiz kaşığın her birinin üzerinde edebi metinler yer almaktadır. Özellikle bunlardan birinin kaşığın yemek yerken sağ elle tutulması yönündeki görüşler (Mundell-Mango, 2007, 134-135), mezarlarda bireylerin yanındaki kaşıkların bulunduğu yönlere açıklık kazandırır.

Toplumsal kimlik açısından değerlendirildiğinde ağırlığına göre sosyal zenginlik göstergesi kabul edilen değerli madenlerden yapılmış olan kaşıkların yanında 6.-7. yüzyıla tarihlenen 12 çorba kaşığı takımı üzerinde dekoratif yazılar 12 havarinin ismini içermektedir. Klasik zevkin yansıması olan aynı döneme ait başka örneklerde ise Vergilius'un mısraları ya da Yedi Bilge'nin sözlerinin yer alması (Pitarakis, 2015, 73; Mundell-Mango, 2007, 135), dini ve sosyal zenginliğin belirgin sembolüdür.

Yazıtlı kaşık örnekleri söz konusu olduğunda, gümüş sofra kaşıklarının üzerinde görünen bilmecelerin veya Yedi Bilge'nin sözlerinin, misafirlerin bilgi ve zekalarını sergileyebilecekleri sohbetleri eğlendirmek ve kışkırtmak amacıyla tasarlandığı, aynı zamanda ev sahibinin imajını güç ve zenginliğin yanı sıra kültür ve incelik sahibi bir birey olarak geliştirdiği savunulmuştur. Bizans'ın seçkin Hristiyanları da bazı Geç Antik örneklerde Hristiyan sembollerinin ve Havarilerin ve İncil Yazarları'nın isimlerinin görülmesiyle anlaşıldığı üzere, sosyal ve finansal statülerini sergilemek için gümüş sofra kaşıkları kullanmayı tercih etmiş gibi görünmektedir. Bunun uygulandığı dönemde sosyal halkın yoksulluk seviyesine rağmen yerleşik sosyal adaba uygun olarak tasarlanması da son derece ilginçtir (Parani, 2010, 144). Açıkçası Sofra kültürü bir sınıf göstergesidir. Bununla ilişkili olarak da kimliğin mezar içinde sürdürülmesi son derece doğru bir ilişkilendirme olacaktır. Bazı mezarlardan çıkan gümüş kaşıkların doğrudan dini bir bağlantısının bulunmadığı ifade edilmektedir. Sutton Hoo'da gemi içine yerleştirilmiş mezarda bulunan gümüş kaşıkların üzerindeki yazılarda hataların yer alması, mezarı yapan Anglo-Saxon ailenin okuma yazma bilmediği (bu yazım hatasını fark etmediği) şeklinde yorumlanmıştır. Gömü tekniği ve bölgenin kültürel özelliklerini değerlendiren araştırmacılar buradaki bireyin Hristiyan olmadığını, kaşıkların ise sadece maddi açıdan değerli bulduğu düşüncesiyle burada kullanıldığını belirtmiştir (Biddle vd., 1977, 254-255). Buradaki kaşıkların *apotropaik* veya prestij açısından da mezara yerleştirilmiş olabileceği düşünülebilir.

Bizans'ta ekmek, bir tür kaşık görevi de üstlenmekteydi. Günümüze ulaşan duvar resimlerinde, özellikle Son Akşam Yemeği tasvirlerinden bazılarında sofrada kaşık bulunmaması, ancak buna karşın ekmeğin bolca kullanılması, yemeklerin ekmekle ve doğrudan elle yenildiğinin bir göstergesidir (Rice, 1967, 170; Vroom, 2007, 204). Bu uygulamanın sadece gündelik hayatta değil, *liturji*de de devam ettiği bilinmektedir. Örneğin, Patrik Mikhael II'ye (1143-1146) göre bazı piskoposların *Komünyon*'da (İsa'nın çarmıha gerilmeden önce, havarileri ile birlikte yediği Son Akşam Yemeği'ni anmak amacıyla düzenlenen ayin) elle ikramda bulunduğunu belirtmesi bu geleneğe işaret eder (Taft, 1996, 238). Bu bağlamda, kaplardan alınan yiyecekler, o yiyeceğin alındığı ekmeklerle birlikte tüketilmiştir.

Bizans'taki sofra kültüründe son derece önemli bir yere sahip bu kaşıklar, Orta Bizans Dönemi ile lüks bir nesne olarak kabul edilmiştir (Parani, 2010, 140; Dilek, 2017, 106). Özellikle 12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı Çinli yazarların metinlerinde, Bizanslıların altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış kaşık ve kapları yemek yemek için kullandıklarını belirtmesi, kaşıkların sosyal açıdan bir statü göstergesi olduğunu kanıtlamaktadır (Zhiqiang, 2007, 260).

Bizans Dönemi'nde gümüş sofra takımlarını karşılayamayanlar için ahşaptan ya da çeşitli malzemelerden yapılmış kaşıkların varlığı bilinmekle birlikte, bunların arkeolojik kayıtlarda iyi belgelenmediği belirtilmektedir. Örneğin, Rodos'tan kurşun bir kaşık ile Sardis'teki Erken Bizans Dönemi dükkanlarından küçük bir grup bakır alaşımlı ve bir kemik kaşık, farklı malzeme kullanımını açıkça göstermektedir (Parani, 2010, 144; Dilek, 2017, 107). Sapları kemik ve bronzdan yapılmış *kochliarion* kaşıkları da Korinth, Delos ve Sardis'te yapılan arkeolojik çalışmalarda bulunmuştur (Dilek, 2017, 107).

Günümüze kadar yapılan arkeolojik çalışmalarda ve metin incelemelerinde özellikle de manastır ve kiliselerde tespit edilen kaşıkların sadece *liturji* ile ilişkili olmadığı, aynı zamanda günlük kullanım eşyası, hediye, bağış ve hazine buluntusu olduğu unutulmamalıdır (Mundell-Mango, 1991, 1939). Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde seküler (dünyevi) değerli madenlerden yapılmış sofra eşyaları ve kaşıkların kiliselere bağışlandığı bilinmektedir (Taft, 1996, 213-214). Bunun yanı sıra, arkeolojik çalışmalarla tespit edilen hazinelerde de kaşıklar bulunmuştur. Mildenhall Hazinesi (4. yüzyıl) (Parani, 2010, 142, fig. 1), Thetford Hazinesi (5. yüzyıl) (Swift, 2024, 428-430), Birinci Kıbrıs Hazinesi (600) (Parani, 2010, 142, fig. 2), Kıbrıs Kerynia Hazinesi (6. yüzyılın ikinci yarısı - 7. yüzyılın başı) (Dalton, 1900, 169-171) ve Preslav Kraliyet Hazinesi'nde (10. yüzyıl) (Parani, 2010, 151; Barmparitsa, 2021, 44) yer alan kaşıklar buna örnektir.

Bizans Dönemi'ne ait bazı mezarlardan, kaşıklarla birlikte kullanıldığı belirlenen şişeler ve cımbızlar tespit edilmiştir. Filistin, Netiv Ha-Lamed He, Mağara (5.-7. yüzyıl) buluntusunda yer alan bronz şişe ve bronz kaşık-kozmetik amaçlı (Clark, 2023, 457) ile Filistin, Pella, Doğu Mezarlık, Mezar 7 (6.-7. yüzyıl) buluntusundaki demir cımbız ve demir kaşık (Clark, 2023, 472) buna örnektir. Bu tür uygulamalar, kaşıkların Bizans Dönemi'nde kozmetik ve tedavi amaçlı kullanıldığını da göstermektedir. Bu noktada önemli olan, mezarlardaki kaşıkların hangi amaçla oraya yerleştirildiğidir. Özellikle Filistin, Askelon, Al-Nabi Ḥussein, Alan B, Mezar I (4. yüzyıl), demir kaşık-? (Clark, 2023, 66), Ürdün, Esbus (Tell Hesban), Mezarlık F, Mezar F.6. (Geç Roma-Erken Bizans), demir kaşık-? (Clark, 2023, 190), Filistin, Luzit, Mağara I, (5.-8. yüzyıl), bronz kaşık (Clark, 2023, 418), Filistin, Gazze, Qarara, Arcadia, Mezar G.49.2, (4.-9. yüzyıl), iki adet ahşap kaşık parçası, terazi/ağırlık parçaları (Clark, 2023, 492) ve Filistin, Silet edh-Dhahr (Clark, 2023, 543-544) gibi buluntular bu soruları daha da derinleştirmiştir. Mezarlara bu kaşıkların dışında çoğunlukla çok sayıda değerli eşya ve paraların da yerleştirildiği görülmüştür.

Sonuç

Kaşık, binlerce yıldır tıp, kozmetik, takı, *liturji* ve beslenmede kullanılmış bir alettir. Ahşap, kemik, cam ve değerli madenlerden yapılmış örnekleri mevcuttur. Bizans'ta hem gündelik hem ritüel bir nesne olmasının yanında mezar eşyası olarak kullanılması dikkatlerden kaçmamıştır. Mezar bağlamı, nesneyi bağ kuran, kimlik sürdüren, ölüm sonrası hayatı somutlaştıran bir sembol haline getirir. Bizans arkeolojik verileri ve ilgili literatür incelemeleri neticesinde, mezar hediyesi olarak bireylerle birlikte gömülen kaşıkların, basit bir gündelik eşyanın ötesinde, ölüm sonrası inanç sistemi, toplumsal hiyerarşi ve ritüel pratiklerin öte dünyaya taşınmış somut bir göstergesi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu buluntular, Bizans toplumunun ölüm algısının ve defin ritüellerinin karmaşık yapısını aydınlatmaktadır.

Bu çalışma, Bizans Dönemi mezar buluntularında tespit edilen kaşıkları, basit bir gündelik araç olmaktan çıkarıp, çok katmanlı bir kültürel, dini ve sosyal materyal kanıtı olarak mercek altına almıştır. Yapılan analiz, Bizans toplumunun ölüm ve öte-dünya algısının, bu küçük ancak anlam yüklü nesne üzerinden somutlandığını ortaya koymaktadır. Kaşıkların mezar bağlamındaki varlığı, günlük yaşam pratiği, Hristiyan teolojisi ve toplumsal hiyerarşinin ölüler dünyasına yansıtılma biçimini anlamak için hayati bir önem taşımaktadır.

Bizans teolojisinde ölümün, ruhun kurtuluşu ve bedenin kıyamet günü dirilişi için bir bekleme evresi olarak görülmesi, mezar hediyelerinin temel işlevini açıklar. Kaşıklar, bu bağlamda, bedensel ve ruhani beslenme ihtiyacının geçiş evresine aktarılmasının bilinçli bir aracıdır. Mezarlara konulan kaşıklar, çok tanrılı dinlerdeki sunularla kurduğu paralellik sayesinde, ölen bireyin dünyevi alışkanlıklarının (yemek/içmek) ve hayati gereksinimlerinin ölüm sonrasında da sürdüğüne yönelik yaygın bir inanca işaret eder. Özellikle *liturji*de kullanılan *kochliarion* veya *ligula* ile olan işlevsel ve biçimsel benzerlik, kaşığın dinsel yaşamdaki ruhun beslenmesi rolünü mezar ritüellerine taşıdığını göstermiştir.

Bizans Dönemi'nde kaşıklar, maddi değerleri ve üzerlerindeki süslemeler aracılığıyla, ölen bireyin sosyal kimliğinin ve zenginliğinin mezar içinde sürdürülmesi işlevini üstlenmiştir. Değerli madenlerden (özellikle gümüş) imal edilmiş, *monogram*lar, havari isimleri, edebi yazıtlar

veya zengin bitkisel ve hayvan figürleriyle dekore edilmiş kaşıklar, sahibinin hem ekonomik gücünü hem de kültürel inceliğini sergilemiştir. Sofra kültürünün bir sınıf göstergesi olarak kabul edildiği Bizans'ta, lüks kaşıkların mezar içinde yer alması, toplumsal hiyerarşinin ölümle sona ermediğini, aksine öte-dünya toplumsal düzenine aktarıldığını kanıtlamaktadır. Sutton Hoo'daki gümüş kaşıklar gibi bazı istisnai örnekler, bu nesnelerin kimi zaman sırf maddi değeri nedeniyle Hristiyan olmayan toplumlarca bile mezara konulabildiğini ancak Bizans bağlamında dini ve sosyal statü göstergelerinin her zaman iç içe geçtiğini gösterir.

Kaşıkların fonksiyonel yelpazesi, beslenmenin ötesine geçmektedir. Arkeolojik bulgularda, kaşıkların kozmetik ve tıbbi uygulamalarla ilişkilendirilmesi (cımbız ve şişelerle birlikte bulunması), bedenin sadece beslenmesine değil, aynı zamanda bütünlüğünün korunmasına ve bakımına yönelik bir nesne olduğunu düşündürür. Dahası, tarak, tılsım ve boncuk gibi diğer *apotropaik* eşyalarla birlikte bir kutu içinde veya doğrudan beden üzerinde konumlandırılması, kaşığın aynı zamanda muska veya büyü amacıyla kullanıldığını ve bireyi kötü ruhlardan koruma misyonunu üstlendiğini gösterir. Bu durum, kaşığın koruyucu (besleyen el/yön) ve yeniden doğuş temalarıyla güçlü bir sembolik bağ kurduğunu kanıtlar. Kaşıkların sosyal bir statü göstergesi olduğunun kanıtı olarak ele alınması son derece doğru olacaktır. Bu örnekler mezarlardaki kaşıkların sadece *liturji* ya da yemek aracı değil aynı zamanda bedensel bakım aracı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Bizans mezarlarındaki kaşıklar, yalnızca basit bir arkeolojik buluntu değil, defin ritüellerinin karmaşık yapısını ve Bizans'ın ölüm sonrası yaşam hakkındaki çok boyutlu ruh algısını aydınlatan temel bir anahtardır. Kaşık; günlük pratik ile dinsel inancın, lüks ile ruhaniyetin iç içe geçtiği bir geçiş dönemi aracı olarak, makro düzeydeki inançları mikro düzeydeki bir materyal üzerinden görünür kılmaktadır. Gelecekteki araştırmalar, özellikle organik kaşıkların mezar bağlamındaki ritüel rollerine odaklanarak ve farklı sosyal katmanların ölü gömme pratikleri arasındaki nüansları derinleştirerek, bu alandaki bilgimizi daha da zenginleştirecektir.

Kaynakça

Acara, Meryem. "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 151, (1998), 183-201.

Akyürek, Engin. "Bizans Toplumunda Ölüm Kültürü ve Mezar İkonografisine Yansıması", *Danse Macabre, Ölüm ve Ölüm Uygulamaları,* Edit. Elif Başak Aksoy ve Ali Metin Büyükkarakaya, İstanbul: Ege Yayınları, 2021, 387-416.

Alexiou, Margaret. *The Ritual Lament in Greek Tradition.* Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2002.

Aladzhov, Andrey. "The Earrings from the Preslav Treasure", *National Archaeological Museum Catalogues,* Vol. XXIV. National Archaeological Institute with Museum at the Bulgarian Academy of Sciences, 2022.

Barmparitsa, Eleni. "Three Copper Alloy Spoons from the Peloponnese (14th-16th Centuries)", *Athens University Review of Archaeology,* 4, (2021), 43-53.

Biddle, Martin - Binns, Alan - Cameron, J. M. Metcalf, D. M. Page, R. I. Sparrow, Charles ve Warren, F. L. "Sutton Hoo Published: A Review", *Anglo-Saxon England,* 6, (1977), 249-265.

Bilir, Güzin. "Geç Antik Çağ'da Paganizmden Hristiyanlığa Ölüm Algısı", *PROPONTICA*, 2, 3, (2024), 35-54.

Brownlee, Emma. "Grave Goods in Early Medieval Europe: Regional Variability and Decline", *Internet Archaeology*, 56, (2021), 1-92. https://doi.org/10.11141/ia.56.11

Clark, Laure Marue. *Burials of the Byzantine Near East (Fourth-Seventh Centurıes).* Thesis of Doctor of Philosophy. Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies School of Classics, Ancient History and Archaeology College of Arts and Law University of Birmingham, 2023.

Dalton, Ormonde M. "A Byzantine Silver Treasure from the district of Kerynia, Cyprus, Now Preserved in the British Museum". *Archaeologia, or Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity.* Vol. LVII, (1900), 159-174.

Doğan, Taylan. "Bronze Spoons and Spatulae in the Kahramanmaraş Museum", *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 5, 1, (2023), 115-136.

Drauschke, Jörg. "Byzantine and 'Oriental' Imports in the Merovingian Empire from the Second Half of the Fifth to the Beginning of the Eighth Century". *Reading Medieval Studies,* XXXII, (2006), 53-73.

Dilek, Ayşegül Melis. *Bizans İmparatorluğu'nda Yemek ve Mutfak Kültürü.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2017.

Elbern, Viktor. "Liturgisches Gerate". Reallexikon zur Byzantinische Kunst, Bd. V, 1993, 721-741.

Fedwick, Paul. "Death and Dying in Byzantine Liturgical Tradition", *Eastern Christian Review,* 8, (1976), 152-161.

Fischer, Svante - Graf, Martin Hannes - Fossurier, Carole - Châtelet, Madeleine, ve Soulat, Jean. "An Inscribed Silver Spoon from Ichtratzheim (Bas-Rhin)". The Journal of Archaeology and Ancient History 11, 11, (2014),1-30.

François, Véronique. "İyileşmek ve İblislerden Korunmak: Konstantinopolis'ten İstanbul'a Toprak Kaplar", *Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar,* Edit. Annie Pralong, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, 247-266.

Geake, Helen. *The Use of Grave-Goods in Conversion-Period England c. 600 - c. 850 A.D.,* DPhil, University of York Department of Archaeology, England, 1995.

Gittos, Helen. "Sutton Hoo and Syria: The Anglo-Saxons Who Served in the Byzantine Army*?", The English Historical Review,* 139, 601, (2025), 1323-1358.

Gür, Durmuş - Yılmaz, Sinan ve Karakök, Cahit. "Bizans Sanatında Ruh Algısı ve Ruhun Bedenden Çıkışı Üzerine Görüşler", *Social Science Development Journal,* 28, 6, (2021), 32-47.

Gwiadza, Marius. "Burial Practices in Early Byzantine Syro-Palestine (4th–7th Centuries CE)-Review Article", *Polish Archaeology in the Mediterranean,* 31, 2, (2022), 285-331.

Karamani-Pekin, Arzu. *Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı Marmaray, Metro ve Sultanahmet Kazıları.* İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2007.

Katsioti, Angeliki ve Mastrochristos, Nikolaos. "Saint Mamas at Exeles: An Unusual Case of Ritual Piety on Karpathos", *Arts,* 12, (2023), 176-212.

Marinis, Vasileios. "He Who is at the Point of Death: The Fate of the Soul in Byzantine Art and Liturgy", *Gesta,* 54, 1, (2015), 59-84.

Mimiroğlu, İlker - Gür, Durmuş ve Karakök, Cahit. "Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde Sergilenen Artophorion", *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities,* 6, 16, (2021), 82-103.

Mundell-Mango, Marlia. "Spoons", *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Vol. III, Oxford, 1991, 1939.

Mundell-Mango, Marlia. "Silver Plate Among the Romans and Among the Barbarians", *Mémoires de l'Association française d'archéologie mérovingienne,* 9, (1995), 77-88.

Mundell-Mango, Marlia. "From 'Glittering Sideboard' to Table: Silver in the Well-Appointed Triclinium", *Eat, Drink, and be Merry (Luke 12:19) – Food and Wine in Byzantium,* Edit. Leslie Brubaker and Kallirroe Linardou, USA: Ashgate Publishing Company, 2007, 127-161.

Musin, Aleksandr. "The Byzantine Materiality in/of Eastern Europe: Archaeological Approach", *Byzantium and Kievan Rus' (882-1240),* Edit. Georgios Th. Kardaras, Athens: Institute of Historical Research, Section of Byzantine Research, 2020, 77-105.

Oestigaard, Terhe. "Cenaze Olarak Kremasyonlar: Demir Çağı İskandinavyasında Teori ve Pratik", *Danse Macabre, Ölüm ve Ölüm Uygulamaları,* Edit. Elif Başak Aksoy ve Ali Metin Büyükkarakaya, İstanbul: Ege Yayınları, (2021), 305-326.

Pitarakis, Brigitte. "Bizans Konstantinopolisi'nde Kilise, Ev ve Günlük Hayatta Din", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 5, (2015), 68-75.

Papanikola-Bakirtzi, Dimitra. *Byzantine Hours, Works and Days in Byzantium, Everyday Life in Byzantium.* Athens: Hellenic Ministry of Culture, 2002.

Parani, Maria G. "Byzantine Cutlery: An Overview", Deltion of the Christian Archaeological Society, 49, (2010), 139-164.

Pektaş, Kadir ve Baysal, Hüseyin. "Denizli-İlbadı (Eski) Mezarlığı Kazı, Onarım ve Envanter Çalışmaları (2008-2009)", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı (24-28 Mayıs 2010, İstanbul),* Cilt 4, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2011, 274-284.

Read, Charles Hercules. *British Museum a Guide to the Early Christian and Byzantine Antiquities in the Department of British and Mediaeval Antiquities.* England: Oxford University Press, 1921.

Rice, Tamara Talbot. *Everyday Life in Byzantium.* New York: Dorset Press, 1967.

Spirǵisa, Roberts - Kuznetsovab, Valentina ve Sobolev, Vladislav. "Spoon-Shaped Pendants in the Culture of the Livonians and Inhabitants of Ancient Russia in the 11th–13th Centuries: Preliminary Study Results", *ESUKA-JEFUL,* 13, 1, (2022), 257-282.

Swift, Ellen. "Rethinking the Date and Interpretation of the Thetford Treasure: A 5th-c. Hoard of Gold Jewelry and Silver Spoons", *Journal of Roman Archaeology,* 37, (2024), 409-448.

Taft, Robert. F. "Byzantine Communion Spoons: A Review of the Evidence", *Dumbarton Oaks Papers,* Vol. 50, Washington, DC: Dumbarton Oaks, 1996, 209-238.

Tonnochy, A. B. "An Early Medieval Silver Spoon", *The British Museum Quarterly,* 6, 4, (1932), 106-107.

Vikan, Gary. "Amulet", *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Vol. I, Oxford, 1991, 82-83.

Vionis, Athanasios. K. - Poblome, Jeroen - de Cupere Bea ve Waelkens, Marc. "A Middle-Late Byzantine Pottery Assemblage from Sagalassos: Typo-Chronology and Sociocultural Interpretation", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 79, 3 (2010), 423-464.

Vroom, Joanita. *After Antiquity: Ceramics and Society in the Aegean from the 7th to the 20th Century A.C.: A Case Study from Boeotia, Central Greece.* Leiden: *Archaeological Studies, Leiden University,* 10, 2003.

Vroom, Joanita. "The Changing Dining Habits at Christ's Table", *Eat, Drink, and be Merry (Luke 12:19)-Food and Wine in Byzantium,* Edit. Leslie Brubaker and Kallirroe Linardou, USA: Ashgate Publishing Company, 2007, 191-222.

Yeni Ahit. (2012). *Yeni Ahit (Müjde Yeni Ahitin Çağdaş Türkçe Çevirisi).* İstanbul: TKK.

Yıldırım-Ateş, Berna. *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bizans Dönemi Liturjik Eserler.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı. Eskişehir, 2021.

Yıldırım-Ateş, Berna. "Bizans Liturjisinde Kaşık Kullanımının Kökeni ve Gelişim Süreci", *Anadolu'da Bir Çınar: Prof. Dr. M. Erol Altınsapan 60. Yaş Armağanı.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2022, 103-119.

Zhiqiang, Chen. "Record of Byzantine Food in Chinese Texts", *Eat, Drink, and be Merry (Luke 12:19)-Food and Wine in Byzantium,* Edit. Leslie Brubaker and Kallirroe Linardou, USA: Ashgate Publishing Company, 2007, 255-262.